

A 18. század közepének, második felének kultúrájában a rokokó és a késő barokk szobafestés műfajának megjelenése egyfajta társadalmi kiegyenlítődést jelez, amelynek ez a dekoratív, a mindennapi élet színtereit, háttérét színes ornamentikává változtató műfaj az egyik leginkább elérhető formája volt. A csornai a rajzok e folyamat korai fázisából valók, s technikájukat tekintve, egyfelől még felidézik a barokk kori falfestés tónusokban gazdag világát, másfelől azonban már előfutárai, korai példái azoknak az áruminta-lapoknak, amelyekkel a 19. század elejétől ez a műfaj, a szobafestés műfaja már egyre kevésbé lesz művészet, hanem sokkal inkább mintalapok után, leegyszerűsített formákkal, azok mechanikus ismétlésével dolgozó szobafestő-ipar. De ekkor, az 1760-as években, amikor e rajzvázlatok készültek, még egy díszítőműfaj „demokratizálódásának” jeleként tűnnek fel. Hogy ez mit jelentett a 18. század második felében a hazai városi polgárság széles rétegei számára, azt a Soproni Fabricius-ház 1780 körül festett enteriőrjében az Askercz Éva által rendezett kiállítás ma is eleven mutatja.

2008. LXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Város és művészet Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára / Kücsán József: A külváros déli fala¹³⁷

279 Kücsán József: A külváros déli fala¹³⁷⁽¹³⁷⁾

A város 19. század eleji gazdasági és társadalmi viszonyait tanulmányozva feltűnt, hogy amikor a forrásul felhasznált birtokkönyv¹³⁸⁽¹³⁸⁾ mezőgazdasági ingatlanjai közül a „házi kert” állományt soroltam városnegyedenkénti rendbe, a 4. adózási negyedben találtam a belterületi kertként adóztatott földterület felét.¹³⁹⁽¹³⁹⁾ Erre csak részben szolgál magyarázatul, hogy e negyed területére estek a Vendégfogadószér (a Várkerület keleti sora), az Ötvös, Magyar és Kispócsi utcák északkeleti sorának Paprét fele mélyen benyúló kertjei, mert ezek összterülete ugyan 14.361 nöl volt, de az ennek levonása után fennmaradó 24.894 nöl még így is az egész város belterületi kertállományának közel harmadát (31,65 %) tette ki. További, utcánként részletező rendezések táblázataiból kiderült, hogy ennek az egyharmadnak a zömét (23.888 nöl) a Kispócsi utca, illetve a Hosszú sor déli oldalának kertjei adták. Ezek közül, úgy tűnik, hogy a Kispócsi utca déli sorának összesen 4.410 nöl területű (17 telken 30 parcellából álló) kertjei többé-kevésbé egyenletesen és méretüket tekintve a beépítési vonalhoz, illetve teleklábhhoz viszonyítva, arányosan követték egymást.

Más képet mutattak a Hosszú sor telkei, amire az 1. táblázat függelékben közölt adatai utalnak.¹⁴⁰⁽¹⁴⁰⁾ Mint látjuk, az utcasor keleti kétharmadában (N° 585–622.) tekintélyes méretű házi kertek voltak, zömmel 400–600 nöl területtel, de némelyik közülük az egy katasztrális holdat is meghaladta. Az is feltűnik, hogy az egymást követő telkeken regisztrált kertek területének változása nem arra vall, hogy a telkek mélysége apránként csökkenne, azaz a beépítési vonal (az épületek utcai homlokzatai) és a teleklábak fokozatosan közelítettek volna egymáshoz. Épp ellenkezőleg, a Magyar kapu melletti első telek (N° 585.) a sorban a legnagyobb kertet tartalmazta (1.666 nöl), a következő néhány 400–600 nöl kertterületre ugrott vissza, majd az ezek után való öt telken (N° 592–596.) 1.200–1.600 nöles kertek voltak, melyeket ismét kisebb, 400–700 nöles kertek követtek. Az utca-sor nyugati harmadában (N° 627–649., a későbbi Rákóczi utca) viszont – minden átmenet nélkül –, drasztikusan lecsökkent a kertek mérete, itt 36–239 nöl közötti területeket találtunk.

Mi volt az oka ennek a hullámnak? Hol és mi módon húzódott a város déli részén az a kül- és belterületet elválasztó határvonal, ami ilyen nagy területi eltéréseket engedett meg annak ellenére, hogy a beépítési vonalban nem voltak nagyobb törések, ráadásul a telkek szélessége is közel azonosnak mutatkozott? Ezekre a kérdésekre nem adott választ az eddigi szakirodalom, s nem találtam magyarázatot az érvényesnek ²⁸⁰tekintett rekonstrukciós térképeken sem, melyek a városfal mögött,

tehát belterületként ábrázolták a Hosszú sortól a Bánfalvi patak medréig (a mai Deák tér vonala) húzódó széles sávot.¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾ (Szórszálhasogatásnak tűnhet, hogy ahol lehetséges, igyekszem a bel- és külterületet elválasztani egymástól. Az adatok viszont azt mutatják, hogy a területek hovatartozását fontos kiemelni, mert a belterületi állományuként számba vett „házi kert” egységnyi adótarifája legtöbbször a duplája (0,5 dénár/nöl) volt a külterületi „külső kert” átlagos szorzójának (0,25 dénár/nöl) és sokszorosa a szántó föld adótételének (0,00033 dénár/nöl). Az alább bemutatandó térképek pontossága tehát elemi érdeke volt mind a hivatalnak, mind az adóztatott félnek.¹⁴²⁽¹⁴²⁾)

Az említett, kirívó területi eltérések annak idején már szemet szúrtak Thirring Gusztávnak is, amikor – ugyanezen forráscsoport felhasználásával –, alapvető művét írta a város 18. századi népesedési és gazdasági viszonyairól. A kérdést akkor ő így oldotta fel: „*A kerteknek összefüggő, széles sávja húzódott továbbá a régi Hosszú sor [...], továbbá a Kis-utca házai mögött az Újteleki-kaputól egészen a Kis-kapuig, amely kert-sávot csak az evangélikus temető szakított meg. Ezek a kertek is az említett utcák házaitól a külső városfal felé nyúltak hátra, helyenként igen tekintélyes mélységet érve el. Úgy látszik azonban, hogy ezek a kertek nem nyúltak egészen a városfalig, hanem utóbbi mentén nagyobb közterületek voltak, amelyeket csak a század végén csatoltak a kertekhez. Innen van az, hogy az egyes házak kertjeinek területe ekkor hirtelenül lényegesen megnagyobbodik.*”¹⁴³⁽¹⁴³⁾

A fenti, ésszerűnek tűnő magyarázatot nem fogadhatjuk el, mert több érv szól ellene. Először is, Thirring nem jelölt meg egyetlen forrást sem, ami hivatalos iratban (vagy térképen) ilyen közterületet regisztrálna, s a szakirodalomból sem ismerünk ilyen adatot. Másodszor, „közterület” csak úgy képzelhető el, ha arra „közút” is vezet, márpedig a Hosszú sor zárt beépítési vonalát a 19. század utolsó harmadáig nem bontották meg, így ha lett is volna ilyen városi terület a falak mentén, az a „köz” számára megközelíthetetlen volt.¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾ A harmadik ellenérv, hogy az idézetben a kertek sávját elválasztó evangélikus temető helyének a külső városfalhoz való viszonyítása ellentmond más források adatainak. Thirring mondatait értelmezve úgy tűnik, mintha a külváros délre kifutó nagyobb kertjei – köztük az elválasztó, tehát velük azonos mélységű evangélikus temető is –, alsó (déli) végükkel a városfalhoz csatlakoztak volna, illetve ahol nem, ott „közterület” feküdt a fal és a kertek között. (Ezt az értelmezést láttuk viszont a már idézett, 18. századi, rekonstruált állapotokat bemutató térképein is.¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾)

Ez azért meglepő, mert Thirring úgy hivatkozott Payr Sándor korábbi tanulmányaira, mint amiket felhasználott műve megírásakor!¹⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾ Márpedig (az én olvasatom szerint) ²⁸¹Payr idevágó írásaiból egyértelműen az derül ki, hogy miután az evangélikusokat 1674-ben templomaikból kitiltották, külön nyugvóhelyet is kerestek a felekezet halottai részére. Választásuk a birtokukban egyedül meghagyott, a Hosszú soron épült magyar iskola mögötti kertre esett, s 1674 márciusától oda temették az elhunytakat. Ezt a kertet nevezték később kis- vagy előtemetőnek („der kleine oder Vor-Friedhof”), és ennek a déli fala volt a 17. század első harmadában épült külső városfal. Az 1679-ben kitört pestisjárvány 1378 evangélikus halottja számára viszont ez a kicsi sírkert szűknek bizonyult. „*A halálnak ilyen bő aratásával a kis temető jóformán egészen betelt. Váratlanul hamar ki kellett bővíteni és pedig alaposan. Nem csak az iskolához tartozó és már a külváros falán is kívül eső szántó földet, hanem jobb és balfelől a szomszédos földeket is összevásárolták s az egész nagy területet kőfállal vették körül. Három oldalról a kőfalak, melyek mellett a legrégebb síremlékek állottak, ebből az időből valók. Ez a kibővítés 1680-ban történt és Sopronnak 1681. és 1700. évi látképein világosan látható, amint az evang. temető falai a külváros falából kiszögellenek.*”¹⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾ Az új bővítmény északi oldalfala volt ezek szerint a külső városfal (a belterület határa!), mint amin túl, déli irányba nagyobbították a temetőt.

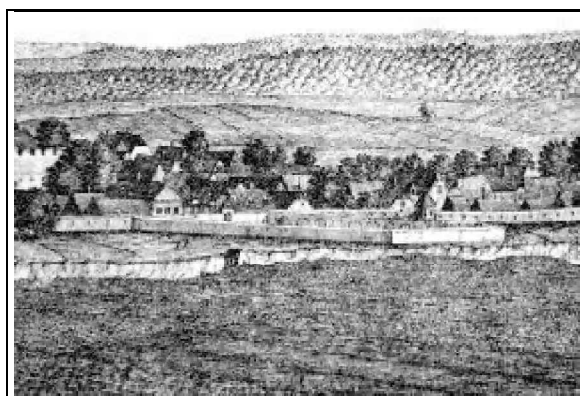
Hasonló értelmű Hajnóczi Dániel 1739-es városleírásának evangélikus temetőre vonatkozó része: „*Két ev. temető van itt: az egyik a városfalon belül, a másik azon kívül a földeken, és kerítés övezi. Így*

egyikből a másikba a városfalon tört kapunyíláson lehet átjutni. A külsőt az előkelőbbek kriptái és sírfeliratai díszítik.”¹⁴⁸⁽¹⁴⁸⁾

A fenti – az evangélikus temetők várfalhoz viszonyított helyzet tisztázó – idézetek segítenek Bél Mátyás (1742 utáni) városleírásának a Domonkos templomról és kolostorról, valamint annak kertjéről írott sorait is értelmezni: „... Ez sem marad mögötte egyetlen másik szépségének. [Ti. a Domonkos templom. K. J.] Egyik oldalát a felkelő nap világítja meg, a másik oldala kolostor, melyet nemrég építettek a dominikánusok. [...] Nem kevesebb gyönyörűséggel szolgál az atyáknak a kert, mely hátul a városhatáron át kinyúlik a földekre. A külváros falának áttörésével új fallal vették körül, miként az ágostai hitvallást követők temetőjét.”¹⁴⁹⁽¹⁴⁹⁾ Mint látjuk, a domonkosok kertjének déli irányú bővítése – az evangélikus temető kibővítése után mintegy 40–50 évvel – ugyanúgy, a város határán kívül történt és a városfal áttörésével járt!

Holl Imre tanulmányaiból¹⁵⁰⁽¹⁵⁰⁾ tudjuk, hogy a külvárosok védelmére tett erőfeszítések két szakaszra bonthatók. A 16. század elején – a fokozódó török veszély miatt – először a „belső külváros” vásár- és piacteret védő erősítései készültek el, a Várkerület külső sorának telkei mögött, a Major köztől az Ötvös utca vonaláig. 1580-ban már (s utána még többször) felszólították a „külső külváros” polgárait is, hogy a szélső utcák telkei mögötti „külső városkerítésnél” építsenek falakat. A munkálatokról nincsenek biztos adatok, de Bocskai hadainak 1605-ös dúlásai azt mutatják, hogy a külváros akkor még védtelen ²⁸²volt.¹⁵¹⁽¹⁵¹⁾ Ezen okulva, Lackner Kristóf polgármestersége alatt, 1617–1627 között épült fel végül az a bástyákkal erősített kőfal, amely alant idézendő térképeinken jól látszik. Holl Imre említett első cikkében a külső városfallal övezett térséget úgy határozta meg, mint amely nem csak a szűken vett, lakott és beépített területet jelentette, de északon, nyugaton és délen benne foglaltattak a házakhoz tartozó kertek, gyümölcsösök és majorok is, ahol később a lakóterek biztonsággal fejlődhettek.¹⁵²⁽¹⁵²⁾

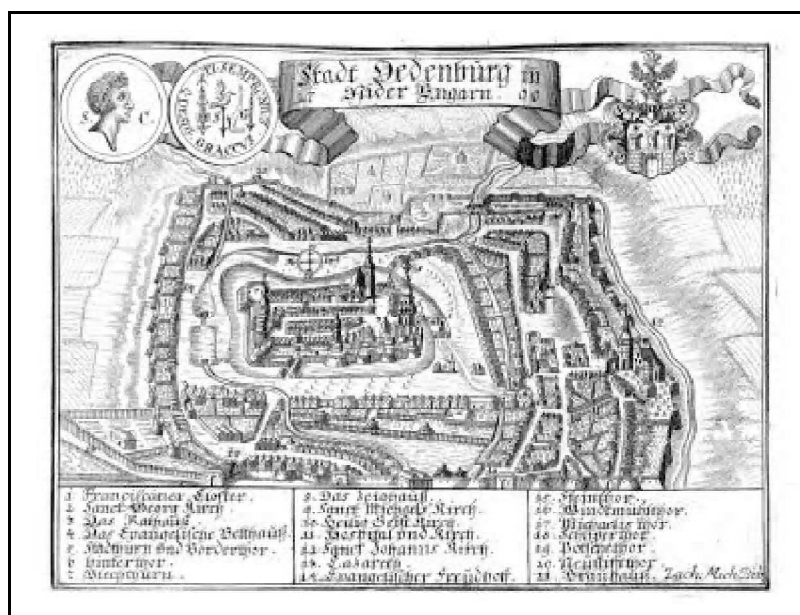
A jelek szerint a város bel- illetve külterületének elválasztásánál a megoldás kulcsa az lehet, ha sikerül pontosan meghatározni a Lackner-féle külső városfal déli szakaszának vonalát, amihez képest a magam 19. századi adatait, illetve az idézett szerzők 17–18. századi adatait viszonyítanunk kell, mert a már idézett rekonstrukciós térképek a Thirringnél kifogásolt, ellentmondó adatok szerint meghatározott nyomvonalat mutatják.

1. kép. Daniel Suttinger, Sopron látképe 1681 c. metszetének részlete.

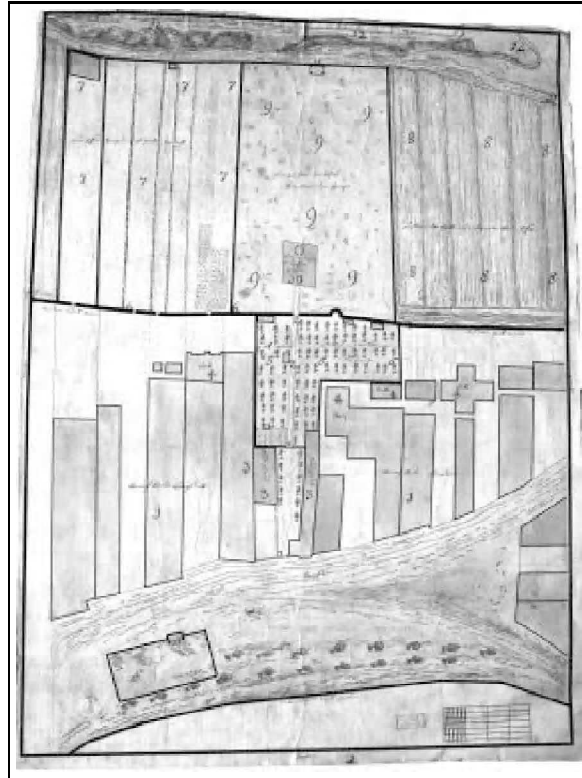
Sajnálattal kell konstatálnunk, hogy a fal pontos helyének meghatározásához nem rendelkezünk 17–18. századi várostérképekkel.¹⁵³⁽¹⁵³⁾ Ez lehet az oka, hogy idézett munkájában Payr Sándor sem térképre, hanem a város két látképére utalt, mint amelyeken világosan felismerhető a kibővített temető falának kiszögellése. Bár nem jelölte meg pontosan, de az elsőként hivatkozott 1681-es látkép minden bizonnyal Daniel Suttinger mondott évre datált rézmetszete lehet. Ha a képet alaposan megvizsgáljuk, a külső

283 városfal előterében valóban ott látjuk a temető városfallyal azonos magasságúként ábrázolt kökerítését¹⁵⁴⁽¹⁵⁴⁾ (1. kép). A metszetről az is kiderül, hogy abban az időben a külváros fala és a Rák- (Bánfalvi-) patak mély árka között – a temetőtől keletre és nyugatra –, még csak szántóföldek voltak.

2. kép. Zacharias Michel, Sopron 1700

A másodikként hivatkozott kép valószínűleg a Zacharias Michel-féle 1700-as rézmetszet lehet, amely szokatlanul magas betekintési szöge miatt sajátos átmenet a térkép és az átlagos madártávlati városkép között.¹⁵⁵⁽¹⁵⁵⁾ Bizonyára ebből ered, hogy Sopron 18. századi topográfiájáról szólván, a legtöbb kutató (jobb híján) ezt a metszetet használta részben forrásként, részben mondandója illusztrálására. Nem kétséges, hogy a kép a beépített telektömbök elhatárolása, az utcák vonalának vezetése és a város vízrajza szempontjából többé-kevésbé megbízható, de a számunkra fontos, telkenkénti azonosításra alkalmatlan (2. kép). Annak ellenére, hogy én ezen a metszeten a Payr által említett kiszögellést a legtűzetesebb vizsgálódással sem tudtam felfedezni, a kép²⁸⁴néhány lényegtelennek tűnő részletére mégis érdemes utalni. Az egyik, hogy a Hosszú sor beépítési vonalát és a déli külváros falának vonalát a teljes soron egymással párhuzamosnak mutatja, csekély, de azonos mélységű, délre futó kertekkel. Ezt látjuk a 14-es számmal jelölt evangélikus temető telkénél is. A másik, hogy a 19-es számmal jelölt Magyar kaput nem a várfal síkjában lévőnek ábrázolta a metszet.¹⁵⁶⁽¹⁵⁶⁾ Ha a metszeten alaposan megnézzük a szóban forgó pontot, jól látszik, hogy a falhoz (annak síkjára merőleges) „előépítmény” csatlakozott, külső oldalán a tulajdonképpeni kapuval.¹⁵⁷⁽¹⁵⁷⁾ A képen az is tisztán kirajzolódik, hogy nem csak a kőből épült városfal volt jóval hátrébb a kapu síkjánál, de a 13-as számmal jelölt Lazareth telke melletti kert palánkja sem a kapuhoz, hanem az előépítmény derekához csatlakozott.

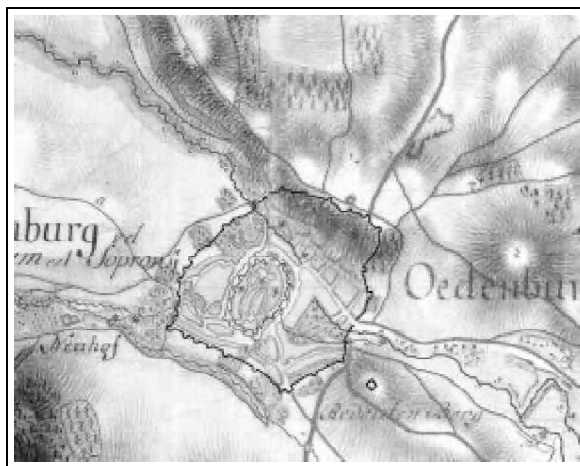

3. kép. Az evangélikus temető átnézeti térképe a 18. század végéről (SL SvT 34.).

285 Bár részletes várostérképünk nincs, rendelkezésünkre áll az evangélikus temető 18. század végi átnézeti térképe, amely érthetetlen módon, a kutatás figyelmét mind ez ideig elkerülte¹⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾ (3. kép). Az Északról Délre tekintő tájolású térkép közepén az iskola telke látható, rajta a Hosszú sor („Strasßen”)¹⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾ vonaláról induló hosszabb nyugati, illetve a telek belsejében épült rövidebb keleti épülettömbbel („Schuel Haus”). Mögöttük a Payr és Hajnóczi idézetekben szereplő belső, régebben felhagyott sírkert, a rajz szerint ekkor már 8 sor eperfával „kiültetve” („alt casierter freit Hof mit Maulber Baume Aus gesetz”). Ábrázolták az iskola szomszédságában fekvő 3 keleti és 3 nyugati telek épülettömbjeinek befoglaló körvonalait („Benach Barte Heisßer”), illetve a házak végében álló gazdasági épületeket („Statl”) is. A térképlap közepén, Kelet–Nyugat irányban húzódik a felmért hét portát délről határoló külső városfal (két helyen is felirattal jelölve: „aisßere Stadt maur”), keleti felén több keskeny gyalogkapuval, az evangélikus temetőnél pedig kisebb, félköríves bástyával. A térképlap felső felén, a városfal déli előterében találjuk a temető két és fél telek széles, kőfallal kerített, 1680 utáni bővítését („Evangelischer freit Hof mit Mauren um fangen”), benne két épület körvonalával, közülük a nagyobbikat felirat is jelöli: („Ein mit Holz er Richtete schubfen”). A temető keleti oldalfala mentén szintén két és fél teleknyi szélességű, kőfallal¹⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾ körülvett kerttömb látható, benne a keleti oldalon kő-, beljebb vélhetően karókerítéssel elválasztott kertparcellák. A felirat szerint („Haus Ecker jengstens zu gärten gemacht”) tehát a térkép elkészítése előtt nem sok idővel, a házakhoz tartozó, városfalon kívüli szántókat vették kerti művelés alá oly módon, hogy a falat gyalogkapukkal áttörték és a Bánfalvi patak medre mentén futó dűlőútig nyúló parcellákat alakítottak ki.¹⁶¹⁽¹⁶¹⁾ Fontos és figyelmet érdemlő részlete még a térképnek a temetőtől nyugatra elterülő, a felirat szerint a házakhoz tartozó szántóföld („ausßer der Stadt maur Ligente Haus Ecker”). Ezt nem kerítette sem fal, sem palánk, parcelláit nem karókerítések választották el csak barázdák, a jelek szerint tehát ugyanolyan művelés alatt állt, mint a város határának bármelyik, szántóterületet tartalmazó dűlője. Az egyes szántótagokhoz nem vezetett a falon áttört gyalogkapu sem, megközelítésük a patakparti úton

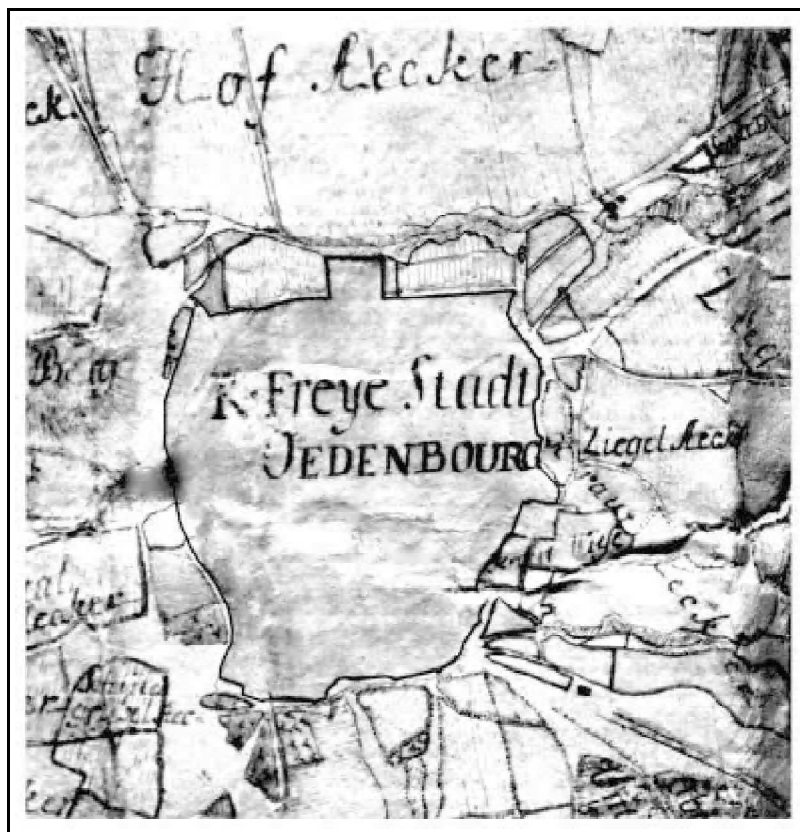
történhetett.

A lap sarkában megadott lépték („20 bécsi öl” = 73 mm) segítségével kísérletet tehetünk az ismert pontoktól való távolságok lemérésére. Ezek szerint a Hosszú sortól (az iskola utcai homlokzatától) a külváros déli fala cca. 55” ölnyire, 100–105 méternyire volt. Méréseim szerint az 1680-ban bővített temető déli, ~ öl (90–100 cm) vastag kerítésfala a városfaltól 61 öl távolságban épült fel, tehát a Hosszú sortól mért távolsága megközelítőleg $117 \frac{1}{6}$ ölnyi (220–222 m) lehetett. Ha a térképet hitelesként fogadjuk el, a város déli részét illetően fenntartással kell fogadnunk Holl Imre idézett megállapításának érvényét, miszerint a Lackner-féle fal elegendő területet kerített be a város későbbi, biztonságos fejlődéséhez. Mint látjuk, a városfal az utcavonalhoz a feltételezettnél jóval közelebb [286](#) volt, s az épülettömbök mögött inkább gazdasági udvaroknak engedett helyet, mintsem kerteknek –, bár annak tudatában kell lenniünk, hogy a fal felépítésének idején a telkek „beépítési hányadosa” jóval kisebb lehetett, mint a 18. század utolsó harmadában. Jóllehet az előzőekben tüzetesebb elemzés alá vett részterkép csak a Hosszú sor egy rövid, középső szakaszára tartalmazott adatokat, ennek felbukkanása után érdemesnek mutatkozott további, kevésbé részletes térképeket újra megvizsgálni.

4. kép. Az első katonai felmérés Sopront ábrázoló egyesített lapjainak részlete.

Az első katonai felmérés a 18. század utolsó harmadában készült, 1:28.800 léptékű lapjai ugyan fontos forrásai a történeti topográfiának, de az egyes települések belterületének vizsgálatában csak az utak és telektömbök szintjéig szolgáltatnak megbízható adatokat. Sopron esetében külön gond, hogy a város belterülete félbevágva két egymáshoz csatlakozó lap szélére került. [162\(162\)](#) Ám ha vesszük a fáradságot és a két részt a lehető legpontosabban összeillesztve kinagyítjuk, igen hasznos térképet kapunk, amelyen az utak, valamint a beépített belső tömbök mellett a belterületi vízhálózat ugyancsak jól kirajzolódik, és ami számunkra most fontos, a hadmérnökök a 18. század végi külváros falát is pontosan ábrázolták (4. kép). Mint látjuk, a Magyar kapu [287](#) „előépítménye” ezen a térképen is azonosítható, továbbá a síkvetületi ábrázolásnak köszönhetően az is kiderül, hogy az előépítménytől délnyugatra álló bástyánál a fal élesen fordult, majd enyhe ív után vette fel az egyenesen a mai Zsilip utca torkolatáig vezető nyugat-északnyugati irányt. A külváros déli fala ezen a térképen is a Hosszú sor beépített tömbjéhez közel helyezkedett el. Igen lényeges részlet, hogy a városfal déli előterében világosan felismerhető az evangélikus iskolától a domonkosok kertjéig, illetve a Bánfalvi patak medréig terjedő, kőfallal kerített kerttömb. (Ebben az evangélikus temető 1680-as bővítésének helyét nyugaton a befoglalt bástyához, a Bél Mátyástól idézett adat helyét pedig keleten a Domonkos templomhoz viszonyíthatjuk.) Arra szintén érdemes felfigyelnünk, hogy a Michel-féle metszeten oly pontosan ábrázolt Lazareth telke és a szomszédságában fekvő kert kissé bizonytalan körvonalakkal ugyan, de ezen a térképen is a kerti művelésre utaló színezéssel szerepel, ám a metszeten látható palánkkerítést nem jelölték.

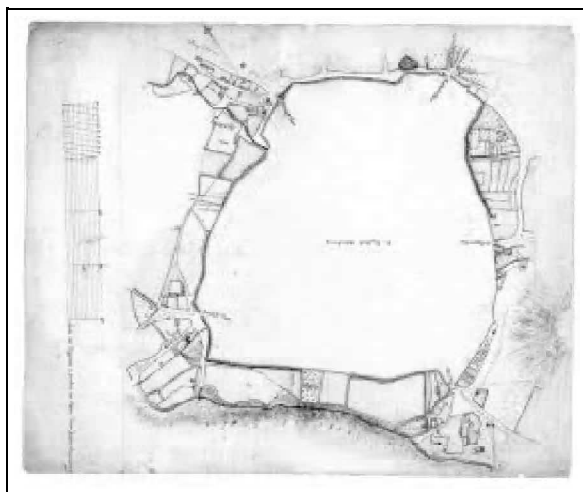
5. kép. Sopron város külterülete 1802 c. térkép részlete (SL SVT 195.).

288A részlettérképek után való kutatás közben előbukkant egy olyan lap a 18–19. század fordulójáról, amely Sopron külterületének beosztását mutatja, a dűlőket művelési áganként más-más színnel jelölve.¹⁶³⁽¹⁶³⁾ A város ezen a térképen a belterületre érvényes adóztatás határvonalai által kerített, egyszínű tömbként jelent meg, de ezek a kontúrok azt is pontosan kirajzolták, hogy a belterületi állományba vett, vagy ahhoz csatolt területek 1802-re hol lépték már át az egykori határnak tekintett külső városfalat¹⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾ (5. kép). Jól látjuk, hogy a körvonalak többé-kevésbé egybeestek az első katonai felmérés jól követhető külső városfalával. (Ahol kisebb-nagyobb eltérést tapasztalunk, ott a katonai felmérés lapjai általában falak előtti kerteket jeleztek.) Ezen a térképen is biztosan felismerhető a fal déli előterében a Bánfalvi patakig lenyúló (az evangélikus temetőtől a domonkosok kertjéig terjedő) kiszögellés, mint ami már egyértelműen belterületbe vont térség. A kerttömbtől keletre és nyugatra 1802-ben még szántóföldeket ábrázoltak – ezt a nyugati szántóterületet láttuk Suttinger metszetén, illetve a szélső parcelláit a temető átnézeti térképének nyugati oldalán – a városfal előterében. A keletre eső szántóterület Magyar kapuval szomszédos néhány parcelláját ebben az időszakban már szintén kerti művelés alatt állóként jelölte a térkép. Sajnos, nem tudjuk megállapítani, hogy hány telekhez tartozó földterület lehetett ez, mert az ábrázolás nem elég részletes. Az viszont bizonyos, hogy ebben a blokkban volt annak a Zobel Mihály (P-1779, H-12058) sertéskereskedőnek a kertje, aki fenti táblázatunkban az első helyen szereplő 1.666 négyszögöles kertet birtokolta. Házi Jenő róla írta, hogy „1801-ben 12 Ft-ra büntetik meg, mert kertjéhez áttörte a városfalat és azon ajtót készített (Journal, Nr 1186.); kevéssel utóbb 32 Ft büntetéssel sújtják a városfalba vágott lépcső miatt (uo. Nr 1542.).”¹⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾

Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára őriz még két Sopront ábrázoló (közel azonos) lapot, melyek a városfal helyének meghatározásában fontosak lehetnek.¹⁶⁶⁽¹⁶⁶⁾ Az itt bemutatott lap az előző térképhez hasonlóan a belterületnek csak a kontúrait mutatja, de a bástyákkal tagolt külvárosfal

vonalvezetésének ábrázolása itt a legrészletesebb és legpontosabb, az eddig fellelt térképek közül, hosszabb szakaszokon még a falak menti sáncárcok maradványait is felismerhetjük (6. kép). Nagyon jól látszanak a falak előterében a kertek, szőlőskertek és a szántók, a fontosabb kertek nevét is feltüntették („Franciscaner Garten”, „Jesuiten Garten”), illetve a kerti építményeket is jelölték. A külvárosok kapuihoz közeli apróbb kertek sűrűbb beépítéseiben már felismerhetjük a későbbi „elővárosok” csiráit is.

Ha a városfal mondandónk szempontjából fontosabb, déli előterének változását teljes folyamatában akarjuk látni, idéznünk kell Hárosy Zsigmond 1841-es városképének ¹⁶⁷⁽¹⁶⁷⁾ 289 megfelelő részletét is (7. kép), összehasonlítva Daniel Suttinger fent bemutatott metszetének részletével. Szerencsénkre, a művész 160 évvel Suttinger után, majdnem ugyanarról a helyről, bár kissé magasabb betekintési szögéből ábrázolta a várost. A perspektivikus torzítások így ugyan mások lettek, de az evangélikus temető északi és keleti (sírköveket tartó) fala minden kétséget kizáróan azonosítható, ennél fogva a viszonyítási pontok mindkét képen biztos tájékozódást engednek. Hárosy metszetén tisztán látszik, hogy 1841-re a kerítés vonala a déli oldal teljes hosszában elérte, vagy erősen megközelítette a Rák- (Bánfalvi-) patak mély árkat, a másfélszáz évvel korábban jól felismerhető, bástyákkal erősített külső városfalat pedig elnyelte az épületek kusza szövevénye.

6. kép. A Sopron külső városfalán kívül eső terület térképe 1750–1800 (OSZK Tk 843.).

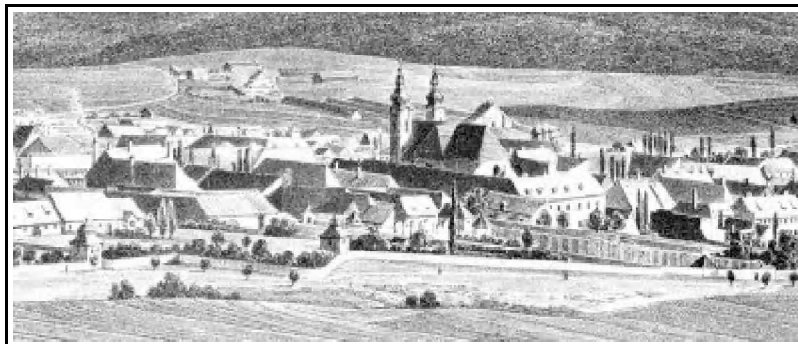
²⁹⁰Összefoglalva a mondottakat. A szakirodalom eddig feltárt adataiból nem derül ki egyértelműen, hogy a középkorban kialakult Hosszú sor ¹⁶⁸⁽¹⁶⁸⁾ telkei a Bánfalvi patakig nyúltak vagy sem, így a szórványadatok ¹⁶⁹⁽¹⁶⁹⁾ ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy a patak mentén fekvő szántóterület parcelláit szorosan a házakhoz tartozó szántóként hasznosították-e. Vélhető, hogy a telkek lábát már a 15. század második felében összefüggő sövény, a Holl Imre által említett „külső városkerítés” zárta le, melynek kijavítására Mátyás király 1480-ban itt állomásozó katonaságát rendelte, illetve az elöljáróság 1580-ban a külváros polgárait a kerítés kisebb falszakaszokkal való kiváltására bízta. ¹⁷⁰⁽¹⁷⁰⁾ Ezen a nyomvonalon épült fel 1627-re a Lackner-féle külső városfal, végig a Hosszú sor mentén, de északabbra, az utca vonalához jóval közelebb, mint amit az eddig érvényesnek tekintett rekonstrukciós térképek feltételeztek. ¹⁷¹⁽¹⁷¹⁾ Az utcavonal és a városfal távolságát megközelítő pontossággal – az evangélikus temető átnézeti térképének segítségével –, csak a sor középső szakaszán, hét telek szélességében tudjuk meghatározni. Viszont a felsorakoztatott, kevésbé részletes, de megbízhatóan tekinthető metszetek és térképek városfal ábrázolásai azt mutatják, hogy a fal a Magyar kapu melletti enyhe íve után egyenesen tartott a mai Zsilip utca torkolatához. Ellenben a Hosszú soron (ha nagyobb törések nem is voltak), de kisebb kanyarulatokat még az első katonai felmérés telektömbjei is jeleztek, így 5–15 méter közötti eltérések az utcavonal és a várfal közötti távolságban mutatkozhattak. A

városfal déli előterében végrehajtott első olyan bővítést, amely a fal áttörésével és a bővítmény kőfallal való bekerítésével járt, a katasztrofális méretű pestisjárvány kényszerítette ki 1680-ban.¹⁷²⁽¹⁷²⁾ Úgy tűnik, hogy a későbbiekben a Hosszú sor beépítési vonala és a védőfal által meghatározott, legfeljebb 105 méter mély telkek szűknek bizonyultak a déli városrészbe települő domonkos barátok és módosabb gazdapolgárok számára, s a békés 18. században egyre-másra túlléptek a városfalon, belterületbe vonva a városfal és a kanyargó patakmeder közötti szántókat, amiről Thirring telekbővülésekről idézett utalásai vallanak. Ám ezeket a területeket már nem szántóként művelték, hanem körben kőfalakkal oltalmazott, belül kerítésekkel elválasztott, nagyobb jövedelmet hozó házi kerteket alakítottak ki, miként az evangélikus temető melletti térségen láttuk, ami gyakorlatilag a Hosszú sor középső harmadának telkeit (a mai Széchenyi tér) jelentette. Nincs adatunk rá, vajon a város hatóságai a védőfal áttörésének engedélyezését a fallal azonos erejű kőkerítés építéséhez kötötték-e, de hogy a külső fal épségének megővésére még a 19. század fordulóján is ügyeltek, arra példa Zobel Mihály kétszeri, tetemes összegű büntetése.

291A magam 1809/1810-es adókönyvből származó adatai arra engednek következtetni, hogy a 19. század első évtizedében a Hosszú sor keleti harmadán felgyorsult a városfal előtti tekintélyes méretű szántók belterületi állományba vonása. Ez egybevág azzal a másutt részletezett megfigyeléssel, hogy ebben az időszakban a Kispócsi utcában és a Hosszú sor keleti kétharmadán élt a legjobb módú gazdapolgárok jelentős hányada.¹⁷³⁽¹⁷³⁾ Valószínű, hogy az ő, gazdaságaik bővítésére irányuló törekvésük siettette a falak előtti szántók belső telkekhez való csatolását, s ők a városfalat is ki tudták váltani a hasonló biztonságot adó kőkerítések felépítésével.¹⁷⁴⁽¹⁷⁴⁾

Arra, hogy a Hosszú sor nyugati harmadának házai mögötti szántókat mikor és mi módon kapcsolták a telkekhez, pillanatnyilag nincsenek adataink. Azt láttuk a birtokkönyv területi adataiból, hogy 1810-ig ez még nem történt meg. Az viszont tény, hogy a folyamat 1840-re lezárult, mert Hárosy Zsigmond metszetén már a Bánfalvi patak árkához közeli, zezugos kerítésvonal látszik a város teljes déli előterében, s ezt az állapotot mutatja a második katonai felvétel 1845-ös felmérésű térképszelvényének városalaprajza is.¹⁷⁵⁽¹⁷⁵⁾

7. kép. Hárosy Zsigmond, Sopron, 1841 c. litográfiájának részlete.

Hárosy litográfiájának egyébként is érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk, mert nem kizárt, hogy annak tanulmányozása adja meg a választ a rekonstrukciós térképek déli külváros falát illető tévedésének okaira. Mint a 7. kép kivágott részletén láttuk – de a teljes metszetet szemlélve még világosabban kiderül –, 1840-re a kertek és a gazdasági épületek (főként a nagy alapterületű pajták), tökéletesen „elnyelték” az eredeti városfalat. Ha a kép közepén az evangélikus temető bővítményének sírköveket hordozó, **292**rövid északi fala nem jelezne egyértelműen a városfal helyét és csapásirányát, valószínűleg meg sem találnánk! Bátorodom ezt azért állítani, mert amikor a város 1840 utáni állapotáról készült, síkvetületi ábrázolású térképekre nézünk,¹⁷⁶⁽¹⁷⁶⁾ melyeken a telkeket lezáró pajták között az evangélikus temető északi fala már csak mint telken belüli választóvonal jelenik meg,

eszünkbe sem jut városfalat keresni a Hosszú sor gazdasági udvarainak déli határán. Sokkal inkább az 1840-ig kiépült, a Magyar kaputól az Újteleki kapuig tartó alacsonyabb-magasabb kőkerítések egybefüggő, zárt külső vonalán, amely azt sugallja, hogy a déli erődítés fala ott húzódott. Márpedig Thirring Gusztáv a 18. századi rekonstrukciós térképeihez jól felismerhetően, azt a Szita-féle lapot használta vaktérképnek, ami javított (a gyorsan fejlődő új elővárosok adataival is bővített) kiadása volt az 1856-os kataszteri térképnek, s a városfal teljes déli előterét már belterületként ábrázolta. Így több generációval későbbi állapotokat mutatott, mint az általam kutatott 19. század eleje, nem is szólva a Thirring által tárgyalt 18. század viszonyairól! Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a keresett adatokat nem tudtuk rajta azonosítani.

Úgy hiszem, a fent mondottakból az következik, hogy a külső városfalra eddig hitelesnek tekintett térképeket a fal déli szakaszát illetően módosítanunk szükséges, s az erődítés vonalát hozzávetőleg 80–120 méterrel északabbra kell meghúzni.¹⁷⁷⁽¹⁷⁷⁾ Azt sem zárhatjuk ki, hogy a városfal Magyar kapu és Lénárd kapu közötti szakasza is más nyomvonalon futott – gondoljunk csak a Magyar kapu előépítményéről mondottakra –, de ennek tisztázása további vizsgálatokat kíván. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az első katonai felmérés lapjai, illetve az 1802-es külterületi térkép a városfal előterében több helyütt jeleztek „külső” kerteket, melyekről a birtokkönyvek is bőségesen szolgálnak adatokkal. Azt, hogy ezek a kertek a 19. század első felében a történeti külváros negyedeinek szélső, városfal menti telkeihez kapcsolódtak-e, miként a déli oldalon láttuk, vagy az ekkor már formálódó, kapukon kívüli új elővárosok (See-Vorstadt, Raaber-Vorstadt, etc.) telkeinek részei lettek, a későbbi kutatásoknak kell kideríteniük.

293 sorszám	utca	házsám 1810-ben	kerttípus	a parcellák telkenként összesítve (nöl)
1	Magyar utca	585	Házi kert	1 666,00
2	Magyar utca	586	Házi kert	472,50
3	Magyar utca	587	Házi kert	492,50
4	Magyar utca	588	Házi kert	536,00
5	Magyar utca	589	Házi kert	526,00
6	Magyar utca	590	Házi kert	607,00
7	Magyar utca	591	Házi kert	612,00
8	Móricz Zs. (Domonkos) utca	592	Házi kert	1 237,00
9	Móricz Zs. (Domonkos) utca	593	Házi kert	1 572,29
10	Móricz Zs. (Domonkos) utca	594	Házi kert	1 659,00
11	Móricz Zs. (Domonkos) utca	595	Házi kert	1 405,00
12	Móricz Zs. (Domonkos) utca	596	Házi kert	1 238,00
13	Móricz Zs. (Domonkos) utca	597	Házi kert	730,00
14	Móricz Zs. (Domonkos) utca	598	Házi kert	664,00
15	Móricz Zs. (Domonkos) utca	599	Házi kert	570,50
16	Móricz Zs. (Domonkos) utca	600	Házi kert	565,00
17	Széchenyi tér	616	Házi kert	711,50
18	Széchenyi tér	618	Házi kert	533,00
19	Széchenyi tér	619	Házi kert	615,00

293 sorszám	utca	házsám 1810-ben	kerttípus	a parcellák telkenként összesítve (nöl)
20	Széchenyi tér	620	Házi kert	287,00
21	Széchenyi tér	621	Házi kert	404,00
22	Széchenyi tér	622	Házi kert	436,00
23	Széchenyi tér	627	Házi kert	113,00
24	Rákóczi utca	628	Házi kert	95,00
25	Rákóczi utca	629	Házi kert	86,00
26	Rákóczi utca	630	Házi kert	55,00
27	Rákóczi utca	631	Házi kert	45,00
28	Rákóczi utca	632	Házi kert	168,00
29	Rákóczi utca	633	Házi kert	80,16
30	Rákóczi utca	635	Házi kert	70,00
31	Rákóczi utca	636	Házi kert	61,00
32	Rákóczi utca	637	Házi kert	56,00
33	Rákóczi utca	638	Házi kert	58,50
34	Rákóczi utca	639	Házi kert	114,00
35	Rákóczi utca	641	Házi kert	168,50
36	Rákóczi utca	642	Házi kert	82,00
37	Rákóczi utca	643	Házi kert	74,00
38	Rákóczi utca	644	Házi kert	127,00
39	Rákóczi utca	645	Házi kert	36,00
40	Rákóczi utca	646	Házi kert	104,00
41	Rákóczi utca	647	Házi kert	42,00
42	Rákóczi utca	648	Házi kert	65,00
43	Rákóczi utca	649	Házi kert	239,00
				19.478

1. táblázat Kertek a Hosszú sor déli oldalán, telkenkénti összesítéssel

2008. LXII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Város és művészet Tanulmányok Askercz Éva 70. születésnapjára / Dávid Ferenc: A süttöri Esterházy kastély és pertinenciája 1760-ban

294 Dávid Ferenc: A süttöri Esterházy kastély és pertinenciája 1760-ban

A süttöri Esterházy uradalom 1760 végén fölvelt urbárium ¹⁷⁸⁽¹⁷⁸⁾ képet ad arról, milyen volt a süttöri kastély, a hozzátartozó kert és erdő másfél évvel Esterházy Miklós hercegi rangra emelkedése előtt, azt megelőzően tehát, hogy a hitbizomány uraként megkezdte annak a kastélynak és kastélytelepülésnek a